

УДК 343.222.7

С. Р. Багіров,

канд. юрид. наук, доц., докторант
кафедри кримінального права
Інституту права імені Володимира
Сташиса Класичного приватного
університету

**ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ
ПРИЧИННОГО ЗВ'ЯЗКУ ТА ВИНИ У НЕОБЕРЕЖНОМУ
ОПОСЕРЕДКОВАНОМУ ЗАПОДІЯННІ ЗЛОЧИННОГО НАСЛІДКУ
(НА ПРИКЛАДІ СПРАВИ ЧІЛІКОВА І МАСЛОВА)**

У статті на підставі застосування методу case study висвітлено деякі теоретичні та практичні проблеми, які виявила справа Чілікова і Маслова. Обґрунтовується, що складнощі притягнення до кримінальної відповідальності учасника необережного злочину, який безпосередньо не спричинив протиправного наслідку, але втягнув у небезпечну діяльність того, хто безпосередньо завдав цей наслідок, зумовлені не відсутністю причинного зв'язку чи вини, а відсутністю необхідної нормативної конструкції.

Ключові слова: об'єктивна сторона злочину, причинний зв'язок, злочинний наслідок, необережний злочин, співучасть у злочині.

Постановка проблеми. У правозастосовній практиці іноді трапляються такі справи, вивчення обставин яких є живильним ґрунтом для ілюстрації слабких місць доктрини кримінального права та відповідного законодавства. На моє глибоке переконання, детальний розбір основних спірних моментів подібних справ, погляд на їх обставини з різних точок зору або застосування методу наукового дослідження (а також і методу навчання), що має назву «*case study*», дозволяє набагато ефективніше привертати увагу студентів, науковців, практиків до тієї межі, за якою наші знання завершуються, або втрачається можливість їх коректного застосування у «тісних» межах чинних нормативних конструкцій.

Видається, що однією з таких практичних ситуацій є справа Чілікова і Маслова¹, обставини якої активно обговорювались у процесі реформи кримінального законодавства СРСР 1958–1960 рр. У сучасній науці

¹ Примітка. Прізвища учасників справи містяться у джерелах з вільним доступом.

кримінального права до цієї справи повертаються лише в окремих монографіях, присвячених питанням співучасті у злочині, або у працях про злочинну необережність чи про причинний зв'язок у кримінальному праві.

Отже, за фабулою справи, шофер Чіліков, перебуваючи у нетверезому стані, 6 квітня 1947 р. зайшов у будку чергового вирядника гаража, розташовану неподалік пішохідної доріжки, і запропонував шоферу Маслову, який там перебував, випробувати пістолети, що у нього були². Чіліков здійснив два постріли з пістолета «Парабелум»³ по шапці Маслова, яка висіла на цвяху, загнаному в брусовану стіну будки. При цьому одна з куль застрягла у брусі, а інша пройшла навиліт, але нікому шкоди не завдала. Потім Маслов здійснив один постріл з пістолета «ТТ»⁴ у шапку Чілікова, яка висіла на тому ж самому цвяху. Цього разу куля потрапила в паз брусованої стіни, пройшла навиліт і поранила у грудну клітину студентку П., яка проходила пішохідною доріжкою. 14 травня 1947 р. П. від отриманих поранень померла⁵.

Ця справа викликала значний резонанс у радянській науці кримінального права. А. Н. Трайнін та М. Д. Шаргородський посилалися на неї як на приклад, що підтверджує можливість співучасті у необережному злочині. Основне проблемне питання справи стосувалось кримінально-правової оцінки діяння Чілікова, оскільки дії Маслова містили всі об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу необережного вбивства, – було встановлено, що саме постріл Маслова з «ТТ» спричинив смертельне поранення потерпілій.

Аналіз останніх досліджень. Серед сучасних дослідників, які безпосередньо звертались до вивчення справи Чілікова і Маслова, необхідно

² Примітка. Судячи з опису обставин справи, обидва пістолети приніс Чіліков.

³ Примітка. Назва походить від другої частини латинського прислів'я «*Si vis pacem, para bellum*» («Хочеш миру, готуйся до війни») і є власним (за деякими джерелами – рекламним) найменуванням німецького 9 мм пістолету системи Борхардта – Люгера зразка 1908 р. Початкова швидкість кулі – 320 м/с.

⁴ Примітка. Скорочення від «Тульський Токарева». Йдеться про радянський 7,62 мм пістолет системи Токарева зразка 1933 р. із початковою швидкістю кулі 420 м/с.

⁵ Виттенберг Г. Б. О некоторых спорных вопросах учения о соучастии / Г. Б. Виттенберг // Труды Иркутского гос. ун-та им. А. А. Жданова. – Т. 27. – Серия юрид. – Вып. 4. – 1958. – С. 57.

назвати білоруського науковця М. О. Бабія. У монографії «Множинність осіб у злочині і проблеми вчення про співучасть» (2013 р.) науковець розглянув суперечки навколо цієї справи в окремому підпункті 5.5, який має назву: «Справи трьох мисливців⁶, Маслова і Чілікова, Караулова і Ширшова та подібні до них»⁷. Переважна більшість інших авторів – С. В. Бородін, Г. Б. Віттенберг, Р. Р. Галіакбаров, П. С. Дагель, М. І. Ковальов, А. А. Піонтковський, В. С. Прохоров, Т. Л. Сергеева, А. Н. Трайнін, І. Р. Харитонова, М. Д. Шаргородський та деякі ін. – обговорювали питання цієї справи протягом 50–80-х рр. Власне, аналіз підходів наведених науковців до розв'язання справи Чілікова і Маслова і становить основний зміст цієї статті.

Метою статті є продовження дискусії стосовно зазначеної справи та висловлення авторської позиції щодо розв'язання проблем, які можуть виникнути у подібних ситуаціях.

Основний зміст. На думку С. В. Бородіна, дії Чілікова⁸, який також стріляв по мішені, жодних шкідливих наслідків за собою не потягли. Судова колегія з кримінальних справ Верховного Суду СРСР кваліфікувала дії як Маслова, так і Чілікова за ст. 139 КК РРФСР⁹. А. Н. Трайнін зауважував, що ухвала Судової колегії, де було запропоновано кваліфікувати дії Чілікова за ст. 139 КК РРФСР за явної відсутності його вини у необережному вбивстві, може бути пояснена лише тим, що він був співучасником Маслова, але не міг бути притягненим за ст. 17 та ст. 139 КК РРФСР через заперечення можливості такої кваліфікації. С. В. Бородін вважає, що за фактичними обставинами справи Чіліков був співучасником Маслова у стрільбі, а не у

⁶ *Примітка.* Приклад із праці М. Д. Сергеевського «Казуїстика», який неодноразово аналізує А. Н. Трайнін у низці публікацій. Докладніше про цей приклад див.: Багіров С. Р. Дискусії щодо співучасті в необережному злочині до реформи кримінального законодавства 1958–1961 рр. (1917–1961 рр.) / С. Р. Багіров // Часопис Київ. ун-ту права. – 2016. – № 4. – С. 295.

⁷ Бабий Н. А. Множественность лиц в преступлении и проблемы учения о соучастии / Н. А. Бабий. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 602–617.

⁸ *Примітка.* У статті С. В. Бородіна наведено змінене прізвище – «Чілікін» замість «Чіліков». Більшість інших джерел оперує останнім варіантом прізвища підсудного.

⁹ *Примітка.* Вбивство через необережність.

вбивстві. Якщо підійти до аналізу дій Чілікова об'єктивно, – пише С. В. Бородин, – то варто визнати, що в них відсутній склад злочину. Йтися може лише про притягнення Чілікова до адміністративної або дисциплінарної відповідальності. Поза сумнівами, якби дії Маслова не потягли за собою смерть П., ані він, ані Чіліков взагалі не були б притягнені до кримінальної відповідальності. Дослідник ставить питання: чи має змінитись становище Чілікова лише тому, що Маслов вчинив необережне вбивство? На його думку, притягнення Маслова до кримінальної відповідальності за вчинене ним вбивство не робить злочином дії Чілікова. Отже, і цей приклад не свідчить про можливість співучасті у необережному злочині¹⁰.

Аргументацію С. В. Бородіна складно визнати обґрунтованою. Якщо логічно продовжити тезу науковця про те, що за фактичними обставинами справи Чіліков був співучасником Маслова у стрільбі, а не у вбивстві, то можна тоді стверджувати, наприклад, таке: дві особи, які ногами побили потерпілого, що лежав на землі й який від заподіяних ушкоджень помер, є співучасниками нанесення побоїв, а не співучасниками заподіяння останньому смерті.

Г. Б. Віттенберг у результаті аналізу цієї справи доходить висновку, що притягнення Чілікова до кримінальної відповідальності можна серйозно заперечити, але, якщо і не вважати це спірним, то навряд чи воно може слугувати підтвердженням того, що співучасть у необережному злочині є можливою, як це прагнуть подати А. Н. Трайнін та М. Д. Шаргородський¹¹.

Інший знаний спеціаліст з питань співучасті у злочині – М. І. Ковальов – не погоджується з думкою А. Н. Трайніна про можливість співучасті у необережному злочині і вважає, що викладена останнім аргументація не може

¹⁰ Бородин С. Еще раз о соучастии / С. Бородин // Соц. законность. – 1957. – № 12. – С. 23–24.

¹¹ Виттенберг Г. Б. О некоторых спорных вопросах учения о соучастии / Г. Б. Виттенберг // Труды Иркутского государственного университета им. А. А. Жданова. – Том 27. – Серия юридическая. – Вып. 4. – 1958. – С. 57–58.

витримати критики¹². Проте далі дослідник чомусь не наводить контраргументів, а просто формулює свою позицію: у всіх випадках, коли необережними діями декількох осіб спричиняється злочинний результат, вони підлягають відповідальності лише і виключно індивідуально – за власні необережні дії¹³. У підсумку приклад про трьох мисливців і висновки А. Н. Трайніна з нього зовсім залишені поза увагою і нічим не спростовані. М. І. Ковальов одразу переходить до аналізу справи Чілікова і Маслова, щодо якої пише: у цій справі перший своєю пропозицією відкрити стрільбу поблизу пішохідної доріжки й беручі в ній участь створив реальну можливість загибелі людей, що проходили; втягнувши у цю стрільбу Маслова, він ніби пустив у хід нову зброю, кінцевого результату дії якого ані він, ані сам Маслов не передбачали. Цим Чіліков ніби подвоїв небезпеку. Той же факт, що саме куля, випущена з пістолета Маслова, смертельно поранила громадянку Попову, яка проходила неподалік будки, є лише проявом втілення реальної можливості у дійсність через випадковість. Тобто у цьому випадку є те саме посереднє заподіяння злочинного результату, але тільки не умисне, а необережне. Під час посереднього заподіяння той, хто повинен бути підбурювачем, постає виконавцем, незалежно від відповідальності безпосереднього заподіювача¹⁴.

Таким чином, М. І. Ковальов пропонує цілком інший підхід до можливої караності дій Чілікова, який ґрунтується на посередньому заподіянні наслідку; вчений не бачить проблем у притягненні Чілікова до кримінальної відповідальності за вбивство через необережність. Позиція дослідника суперечить поглядам Г. Б. Віттенберга, на думку якого, притягнення Чілікова до кримінальної відповідальності можна серйозно заперечити, а також підходу С. В. Бородіна, який акцентує увагу на відсутності складу злочину в діях Чілікова.

¹² Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Часть первая. Понятие соучастия / М. И. Ковалев. – Свердловск : Свердловск . юрид. ин-т им. А. Я. Вышинского, 1960. – С. 115.

¹³ Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Часть первая. Понятие соучастия. – С. 115.

¹⁴ Там само. – С. 115–116.

Аналізуючи перебіг розглядуваної справи, М. Д. Шаргородський дійшов висновку: вона являє собою безсумнівний доказ того, що у деяких випадках можна і треба конструювати співучасть у необережному діянні¹⁵. Учений не погоджувався з висновком С. В. Бородіна про те, що за необережної вини виключається обізнаність підбурювача і пособника про дії виконавця¹⁶, вважаючи, що за певних форм необережності особи, які діють спільно, повністю обізнані про його дії. Зокрема, як відмічав М. Д. Шаргородський, – Чіліков був добре обізнаний про дії Маслова. У випадку умисного спільного вчинення суспільно небезпечного діяння, що потягло за собою наслідки, які ніхто з осіб, що діяли спільно, не бажав, не припускав, але передбачав і розраховував відвернути або не передбачав, але міг і повинен був передбачити, винне ставлення всіх осіб, що діють спільно, до суспільно небезпечних наслідків, що настали, може бути однаковим, а їхні дії перебувають у причинному зв'язку з результатом, який настав. Отже, на думку дослідника, немає жодних підстав для виключення кримінальної відповідальності, оскільки в їх діях міститься склад злочину¹⁷.

Учений заперечив позицію Судової колегії Верховного суду СРСР, яка кваліфікувала дії Чілікова і Маслова за ст. 139 КК РРФСР 1926 р. Колегія обґрунтувала відповідальність першого вказівкою на те, що він організував стрільбу і тим самим об'єктивно створив реальну можливість загибелі людей, які проходили повз¹⁸. На думку М. Д. Шаргородського, дії Чілікова слід було б кваліфікувати за ст. ст. 17 та 139 КК РРФСР 1926 р. як підбурювання до необережного вбивства, позаяк Чіліков запропонував Маслову здійснити

¹⁵ Шаргородский М. Д. Вопросы общей части уголовного права (законодательство и судебная практика) / М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1955. – С. 143.

¹⁶ Бородин С. Еще раз о соучастии. – С. 19.

¹⁷ Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии / М. Д. Шаргородский // Известия ВУЗов. – Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 93–94.

¹⁸ Судебная практика Верховного Суда СССР. Вып. 2. / под ред. И. Т. Голякова. – М. : Юрид. изд-во Минюста СССР, 1948. – С. 15.

постріл, яким було вбито П., усвідомлюючи при цьому характер дій виконавця¹⁹.

Наведений підхід М. Д. Шаргородського критикував В. С. Прохоров, який зауважив, що його позиція передбачає заперечення усвідомлення суспільної небезпеки діяння як необхідного елемента умислу і тому її не можна покласти в основу конструкції відповідальності за співучасть за чинним кримінальним правом. У випадках, аналогічних справі Чілікова і Маслова, тобто коли особи, які діють спільно, усвідомлюють лише фактичний характер вчинюваних дій, не усвідомлюючи їх суспільної небезпеки, співучасть не може мати місця, оскільки відсутньою є необхідна ознака умисної участі у вчиненні злочину. Умисна участь може мати місце лише тоді, коли вона здійснюється щодо дій, передбачених у конкретних нормах Особливої частини кримінального законодавства, а умисна участь у поєднанні з необережною виною – лише тоді, коли ці дії призводять до настання наслідків, передбачених законодавцем як кваліфікуючі обставини і щодо яких має місце необережна вина співучасників²⁰. Отже, В. С. Прохоров вважає допустимою співучасть у злочинах із подвійною формою вини, але не висловлює чітко свою позицію щодо кваліфікації дій Чілікова і Маслова.

Розглядувану справу проаналізувала й Т. Л. Сергєєва у монографії, присвяченій вивченню питань винуватості та вини у практиці Верховного суду СРСР. На її думку, для визнання наявності причинного зв'язку між діями Чілікова і смертю потерпілої П., Судовій колегії не було необхідності вдаватись до категорії «створення реальної можливості». Поведінка як Чілікова, так і Маслова полягала не лише у здійсненні пострілу, а й у низці інших дій, що сукупно потягли з необхідністю смерть потерпілої. Тим, що Чіліков умовив Маслова стріляти, організував стрільбу, стріляв сам за тих конкретних умов, за яких відбувалась стрільба, він сам безпосередньо брав участь у заподіянні

¹⁹ Прохоров В. С. К вопросу о субъективной стороне соучастия / В. С. Прохоров // Вестник Ленинград. ун-та. – 1962. – № 11. – С. 122–123.

²⁰ Там же. – С. 123.

смерті потерпілій, і її смерть настала з необхідністю внаслідок дій обох обвинувачених²¹. Отже, дослідниця вбачає наявність необхідного причинного зв'язку між діями Чілікова і смертю потерпілої. Водночас викликають сумнів її слова про те, що Чіліков *безпосередньо* взяв участь у заподіянні смерті потерпілій. Позиція Судової колегії Верховного суду СРСР, що критикується Т. Л. Сергєєвою, сприймається автором цієї статті як більш зважена, оскільки ґрунтується на закономірностях каузального характеру – Чіліков заподіяв смерть потерпілій опосередковано, через дії Маслова, створивши своїми діями об'єктивну можливість загибелі перехожих.

І. Р. Харитоновна, автор першої радянської дисертації з питань необережного співзаподіяння, також не оминула увагою справу Чілікова і Маслова. На її думку, Судова колегія Верховного суду СРСР необґрунтовано визнала винними у необережному вбивстві обох учасників стрільби. Не дивлячись на те, що Чіліков організував стрільбу у ціль і об'єктивно створив реальну загрозу загибелі людей, які проходили повз, він не був винним у смерті потерпілої. Необережне вбивство – склад матеріальний, обов'язковою ознакою якого є наявність причинного зв'язку між діями особи і смертю, що настала. Правильну позицію, на думку І. Р. Харитоновної, зайняв пленум Верховного суду СРСР у подібній справі К. і Ш., засуджених за необережне вбивство К. Під час полювання К. і Ш. одночасно здійснили постріл у потерпілого, якого вони сприйняли за ведмедя, але смерть К. настала від одного пострілу. У постанові пленум зазначив, що смерть потерпілого перебуває у причинному зв'язку з діями лише одного мисливця, тобто у діях К. і Ш. немає співзаподіяння, а вбачається одне необережне вбивство, вчинене однією особою²².

²¹ Сергєєва Т. Л. Вопросы виновности и вины в практике Верховного суда СССР по уголовным делам / Т. Л. Сергєєва. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – С. 84.

²² Харитоновна И. Р. Понятие неосторожного сопричинения по советскому уголовному праву / И. Р. Харитоновна // Проблемы совершенствования уголовного законодательства на современном этапе : Межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердловск. юрид. ин-та, 1985. – С. 130.

Стосовно справи Чілікова і Маслова слід погодитися з дослідницею, що рішення суду про ставлення в вину обом особам вбивства через необережність не ґрунтується на чинному законі. Відповідає дійсності також і її думка про те, що Чіліков організував стрільбу у ціль і об'єктивно створив загрозу загибелі людей, які проходили повз будки. Проте висновок І. Р. Харитонової про відсутність причинного зв'язку між діями Чілікова, діями Маслова і смертю потерпілої не виглядає переконливим. Неможливість притягнення Чілікова до кримінальної відповідальності за необережне вбивство можна пояснити, на мій погляд, прогалиною у законодавстві та відсутністю нормативної конструкції, яка дозволила б «технічно» пов'язати дії Чілікова з необережним вбивством, учиненим Масловим. Подібні підбурюючі або організаторські дії через норми інституту співучасті у злочині з'єднуються зі злочином, що безпосередньо вчиняє виконавець. Водночас співучасть у необережному злочині доктрина вважає неможливою, проте інституту, аналогічного їй, чинне кримінальне законодавство не передбачає. Отже, не відсутність причинного зв'язку (або відсутність вини Чілікова) постає фактором, що виключає його кримінальну відповідальність за вчинене, а відсутність потрібної для такої ситуації нормативної конструкції.

Необхідно також зауважити, що уточнення потребує і думка І. Р. Харитонової про те, що Чіліков не був винуватий у смерті потерпілої. Якщо під виразом «не був винуватий» науковець має на увазі вираз «не підлягає кримінальній відповідальності», то це є правильним з позиції чинного законодавства. Проте буквальне розуміння вислову «не був винуватий» як відсутності вини Чілікова, на мій погляд, не є обґрунтованим. Річ у тім, що особа, яка організувала небезпечні для суспільства діяння або підбурила до діяльності, що становить джерело підвищеної небезпеки, у непристосованому для цього місці, не передбачала можливості настання суспільно небезпечного наслідку, хоча повинна була і могла його

передбачити. Тобто є підстави вважати, що злочинно-недбале (винувате) психічне ставлення до наслідку у вигляді потенційно можливої смерті перехожих, які опиняться у секторі стрільби, спостерігається в суб'єктивній стороні вчиненого обома її учасниками.

Автор погоджується з аналізом суб'єктивної сторони діянь Чілікова та Маслова, проведеного А. А. Піонтковським. На його думку, з суб'єктивної сторони необхідно визнати: хоча М. і не передбачав можливості заподіяння смерті потерпілій у результаті своїх дій, але за обставинами справи (стрільба з пістолета у брусіваній будці, розташованій неподалік від пішохідної тропи) слід вважати, що він міг передбачити можливість настання таких наслідків, якби діяв із більшою обачністю. Тому Судова колегія з кримінальних справ Верховного суду СРСР визнала, що М. підлягає відповідальності за необережне вбивство. Ч. незалежно від М. також підлягає відповідальності за необережне позбавлення життя П. Він організував стрільбу і тим самим об'єктивно створив реальну можливість загибелі людей, які проходили повз будки. Він не передбачав цих наслідків своїх дій, але згідно з уже вказаними обставинами міг передбачити їх настання²³. Тим не менше, і А. А. Піонтковський припустився неточності, на яку звернув увагу М. Д. Шаргородський, – останній правильно зауважив, що Чіліков не може відповідати *незалежно* від Маслова, оскільки при виключенні наслідку у вигляді необережного позбавлення життя потерпілої Масловим зникають і будь-які підстави для відповідальності Чілікова за необережне вбивство²⁴.

Близьку до поглядів І. Р. Харитонові позицію зайняв Р. Р. Галіакбаров, який вважає, що вчинки кожного із співзаподіювачів постають як органічна складова частини загальної причини, що з необхідністю, закономірно викликає єдиний для всіх співучасників злочинний наслідок, передбачений

²³ Піонтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А. А. Пионтковский ; Ин-т гос-ва и права АН СССР. – М. : Госюриздат, 1961. – С. 557–558.

²⁴ Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии / М. Д. Шаргородский // Известия ВУЗов. – Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 92–93.

кримінальним законом. Саме з цієї причини, як зазначає учений не можна погодитись із рішенням судової колегії Верховного Суду СРСР з відомої справи Ч. та М., які організували у будці стрільбу з пістолетів. Пострілом, здійсненим з пістолета М., було вбито П., яка проходила повз. У цьому рішенні визнано винними у необережному вбивстві обох учасників події. Помилка такого висновку полягає у такому: не було враховано, що причинний зв'язок із результатом, який настав, вбачається лише у діях М.²⁵.

Водночас обставини каузального перебігу досліджуваної справи не настільки прості й однозначні, як їх сприймає Р. Р. Галиакбаров. Щодо цієї справи відомо: стрільбу у будці організували не обидва учасники, як пише Р. Р. Галиакбаров, а Чіліков, який запропонував Маслову використати наявні в нього пістолети. Можна визнати, що Чіліков, який схилив до небезпечних дій Маслова і сам взяв у них участь, постав причиною дій останнього, внаслідок пострілу якого було вбито потерпілу. За термінологією, запропонованою А. А. Тер-Акоповим, причинний зв'язок між діями Маслова і смертю потерпілої має фізичний характер, тоді як зв'язок поведінки Чілікова і дій Маслова, які завдали смерть потерпілій, належить до так званої нефізичної причинності²⁶. У кримінально-правовій науці Німеччини такий зв'язок називають *psychische vermittelte Kausalität*²⁷. Сучасна філософія використовує для позначення таких причинних зв'язків термін «ментальна каузальність»²⁸.

У певному сенсі ми можемо помітити тут аналогію з причинним зв'язком при співучасті, коли дії організатора чи підбурювача постають причиною дій утягненого у злочинну діяльність виконавця, а дії останнього уже каузально пов'язані зі злочинним результатом. Прийняті сьогодні у

²⁵ Галиакбаров Р. Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия : учеб. пособие / Р. Р. Галиакбаров. – Хабаровск : Хабаровск. ВШ МВД СССР, 1987. – С. 76.

²⁶ Тер-Акопов А. А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве / А. А. Тер-Акопов. – М. : ЮРКНИГА, 2003. – 480 с.

²⁷ Примітка. Психічно опосередкована каузальність (нім.).

²⁸ Кузнецов А. В. Локальный интеракционизм. Новое решение проблемы ментальной каузальности / А. В. Кузнецов // Вопросы философии. – 2016. – № 1. – С. 148–161.

доктрині кримінального права теоретичні конструкції передбачають наявність дволанкового причинного зв'язку: по-перше, між діями підбурювача, організатора, пособника і діями виконавця; по-друге, між діями виконавця і злочинним наслідком. Оскільки причинний зв'язок має об'єктивний, незалежний від вини характер, то є підстави для висновку, що у випадках, схожих зі справою Чілікова і Маслова, можна вести мову про причинний зв'язок між діями особи, яка організувала небезпечну поведінку іншої особи, унаслідок чого від дій другого настає злочинний наслідок. Якщо ж, як вважає Р. Р. Галіакбаров, причинного зв'язку між діями Чілікова і злочинним наслідком немає, тоді логічним буде визнати, що і дії підбурювача або організатора в умисному злочині теж не перебувають у причинному зв'язку з кінцевим результатом, безпосередньо заподіяним виконавцем злочину.

Як уже зазначалось вище, рішенням судової колегії Верховного Суду СРСР обидва суб'єкти – і Чіліков, і Маслов – притягнені до кримінальної відповідальності за необережне вбивство. Можна погодитись із Р. Р. Галіакбаровим, що на підставі чинних законодавчих положень кримінальній відповідальності підлягає лише Маслов, проте складно погодитись із обґрунтуванням такого рішення відсутністю причинного зв'язку дій Чілікова з наслідком, що настав. На нашу думку, причинний зв'язок тут існує, що було аргументовано вище. Чіліков не підлягає кримінальній відповідальності за вбивство через необережність у зв'язку з відсутністю положень Загальної частини кримінального законодавства про необережну участь декількох осіб у заподіянні через необережність злочинного наслідку, які були б подібними до положень про співучасть у злочині. Чіліков безпосередньо не виконав склад вбивства через необережність, а норми, яка б дозволила зв'язати його дії з діями Маслова, кримінальне законодавство не містить.

На думку М. О. Бабія, засудження Чілікова за вчинений Масловим необережний злочин цілком очевидно, якраз і пояснюється прагненням судової інстанції покарати всіх учасників відповідної події незалежно від заподіяння ними суспільно небезпечного наслідку. Замість підведення теоретичної бази під таке рішення необхідно просто визнати наявність у цьому випадку судової помилки, що є дуже схожою на зловживання законом²⁹.

Вважаю, що з такими висновками складно погодитись. М. О. Бабій акцентує увагу на прагненні суду покарати всіх учасників події незалежно від заподіяння ними суспільно небезпечного наслідку. Проте очевидним є той факт, що *незалежно від заподіяння наслідку* жоден із них не може бути підданий кримінальній відповідальності хоча б тому, що вбивство через необережність є злочином із матеріальним складом. Судячи з позиції науковця, він дотримується думки про відсутність причинного зв'язку у діях Чілікова та вини в його психічному ставленні. Зазначені питання – причинність та вина у поведінці Чілікова – уже аналізувались нами вище. Результатом аналізу є висновки про наявність причинного зв'язку між діями Чілікова і діями Маслова, які безпосередньо завдали смерть, а також про необережне ставлення Чілікова до можливого наслідку.

Що ж стосується висловів М. О. Бабія про те, що суд зловживав законом у цьому рішенні, а також про те, що необхідно визнати судову помилку, а не підводити теоретичну базу під таке рішення, то вони є дуже спірними. По-перше, дослідник не уточнює і не аргументує, у чому саме полягає помилка суду. По-друге, існування таких випадків якраз і змушує теоретиків підвести під них відповідну теоретичну базу. Зауважимо, справа Чілікова і Маслова – далеко не одиничний випадок, що може бути

²⁹ Бабий Н. А. Множественность лиц в преступлении и проблемы учения о соучастии / Н. А. Бабий. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 614.

підтверджено навіть побіжним оглядом джерел кримінального права зарубіжних країн.

Так, знаний спеціаліст із вивчення французького кримінального права Н. Є. Крылова зазначає, що практика визнає співучасть як в умисних, так і в неумисних злочинних діяннях³⁰. В іншій праці, виданій пізніше, дослідниця зауважує: кримінально-правова доктрина визнає можливість співучасті в неумисних деліктах. Французькі вчені-юристи вважають, що попередня змова осіб про будь-яку небезпечну поведінку, яку здійснює лише одна з них, дає підстави покласти відповідальність на обох, оскільки обидві усвідомлювали, що йдуть на ризик. Водночас у доктрині зазначають, що у цьому разі не варто звертатись до вчення про співучасть, оскільки цих осіб слід визнавати співвиконавцями, а не співучасниками³¹.

Дуже подібним, якщо не тотожним, за обставинами до справи Чілікова і Маслова є кейс Салмона, описаний у спеціальній літературі з кримінального права зарубіжних країн. Англійський суд визнав винуватими у необережному вбивстві, вчиненому у співучасті, групу осіб, що займалися стрільбою у мішень і через необережність заподіяли смерть хлопчику, який проходив неподалік місця стрільбища. Того, хто застрелив хлопчика, було визнано виконавцем першого ступеня, інших – виконавцями другого ступеня³².

Висновки. Отже, у доктрині та судовій практиці деяких європейських держав проблеми, які викликають справи, подібні до кейса Чілікова і Маслова, більшою мірою розв'язані й уже не є таким предметом дискусій, як у теорії кримінального права країн пострадянського простору.

Автор підтримує думку про наявність причинного зв'язку між діями Чілікова та діями Маслова і через останні – з наслідком у вигляді смерті

³⁰ Крылова Н. Е. Понятие соучастия в уголовном праве Франции / Н. Е. Крылова // Вестник МГУ. Сер. Право. – 1999. – № 2. – С. 75.

³¹ Есаков Г. А. Уголовное право зарубежных стран : учебное пособие / Г. А. Есаков, Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. – М. : Проспект, 2009. – С. 251.

³² Крылова Н. Е. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) / Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. – М. : Зерцало, 1998. – С. 107.

потерпілої. Так само варто визнати наявність злочинно-недбалого психічного ставлення Чілікова до можливого заподіяння смерті або тілесних ушкоджень стороннім особам. Думаю, що основну проблему цієї справи становить відсутність необхідної норми Загальної частини кримінального законодавства (як тогочасного, так і чинного сьогодні), яка дозволила б визнати Чілікова учасником необережного вбивства, виконавцем якого був Маслов. Тому, яким би парадоксальним не здавався б цей висновок, суд у справі Чілікова і Маслова ухвалив правове по суті рішення, яке не ґрунтувало на законі.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. З огляду на динамізм розвитку сучасного світу, все більшою мірою людство починає стикатися із ситуаціями, коли кілька осіб беруть участь у небезпечній діяльності, внаслідок якої злочинний наслідок завдає лише один із її учасників. Це стосується, наприклад, не лише спільної стрільби, а й непередбачених законом та спортивними правилами автомобільних перегонів, інших випадків небезпечного застосування транспортних засобів або інших технічних пристроїв чи механізмів під час спільних екстремальних розваг, атракціонів тощо. Тому перспективною видається розробка нормативної конструкції, яка дозволила б охопити діяння учасника необережного злочину, що безпосередньо не спричинив протиправного наслідку, але втягнув у небезпечну діяльність того, хто безпосередньо завдав цей наслідок.

Список використаних джерел

1. Бабий Н. А. Множественность лиц в преступлении и проблемы учения о соучастии / Н. А. Бабий. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 720 с.
2. Багіров С. Р. Дискусії щодо співучасті в необережному злочині до реформи кримінального законодавства 1958–1961 рр. (1917–1961 рр.) / С. Р. Багіров // Часопис Київ. ун-ту права. – 2016. – № 4. – С. 293–298.
3. Бородин С. Еще раз о соучастии / С. Бородин // Соц. законность. – 1957. – № 12. – С. 18–24.

4. Виттенберг Г. Б. О некоторых спорных вопросах учения о соучастии / Г. Б. Виттенберг // Труды Иркутск. гос. ун-та им. А. А. Жданова. – Том 27. – Серия юридическая. – Вып. 4. – 1958. – С. 53–68.

5. Галиакбаров Р. Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия : учеб. пособие / Р. Р. Галиакбаров. – Хабаровск : Хабаровск. ВШ МВД СССР, 1987. – 96 с.

6. Есаков Г. А. Уголовное право зарубежных стран : учебное пособие / Г. А. Есаков, Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. – М. : Проспект, 2009. – 336 с.

7. Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Часть первая. Понятие соучастия / М. И. Ковалев. – Свердловск : Свердловск. юрид. ин-т им. А. Я. Вышинского, 1960. – 288 с.

8. Крылова Н. Е. Понятие соучастия в уголовном праве Франции / Н. Е. Крылова // Вестник МГУ. Сер. Право. – 1999. – № 2. – С. 69–79.

9. Крылова Н. Е. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) / Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. – М. : Зерцало, 1998. – 208 с.

10. Кузнецов А. В. Локальный интеракционизм. Новое решение проблемы ментальной каузальности / А. В. Кузнецов // Вопросы философии. – 2016. – № 1. – С. 148–161.

11. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А. А. Пионтковский ; Ин-т гос-ва и права АН СССР. – М. : Госюриздат, 1961. – 666 с.

12. Прохоров В. С. К вопросу о субъективной стороне соучастия / В. С. Прохоров // Вестник Ленинград. ун-та. – 1962. – № 11. – С. 116–126.

13. Сергеева Т. Л. Вопросы виновности и вины в практике Верховного суда СССР по уголовным делам / Т. Л. Сергеева. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – 184 с.

14. Судебная практика Верховного Суда СССР. Вып. 2. / Под ред. И. Т. Голякова. – М. : Юрид. изд-во Минюста СССР, 1948. – 31 с.

15. Тер-Акопов А. А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве / А. А. Тер-Акопов. – М. : ЮРКНИГА, 2003. – 480 с.

16. Харитонова И. Р. Понятие неосторожного сопричинения по советскому уголовному праву / И. Р. Харитонова // Проблемы совершенствования уголовного законодательства на современном этапе : Межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердловск. юрид. ин-та, 1985. – С. 123–132.

17. Шаргородский М. Д. Вопросы общей части уголовного права (законодательство и судебная практика) / М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1955. – 256 с.

18. Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии / М. Д. Шаргородский // Известия ВУЗов. – Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 84–97.

Багиров С. Р. Дискуссионные вопросы установления причинной связи и вины в неосторожном опосредованном причинении преступного последствия (на примере дела Чиликова и Маслова)

В статье на основании применения метода case study освещены некоторые теоретические и практические проблемы, вскрытые делом Чиликова и Маслова. Обосновывается, что трудности привлечения к уголовной ответственности участника неосторожного преступления, который непосредственно не причинил противоправное последствие, но втянул в опасную деятельность того, кто непосредственно причинил данное последствие, обусловлены не отсутствием причинной связи или вины, а отсутствием необходимой нормативной конструкции.

Ключевые слова: объективная сторона преступления, причинная связь, преступное последствие, неосторожное преступление, соучастие в преступлении.

Bagirov S. R. Debatable questions of the ascertainment causal nexus and guilty in negligent mediated infliction a criminal consequence (by way of example Chilikov's and Maslov's case)

On the ground of application the case study method, in the research paper had been elucidated some theoretical and practical problems that were exposed by Chilikov's and Maslov's case.

It is substantiated that there are difficulties to bring to the criminal responsibility for a participant of a crime committed by negligence, which had not caused proximately by the unlawful consequence, but had induced in a dangerous activity the person, who had caused proximately this consequence. These difficulties are not conditioned by absence of a causal nexus or guilt, but by absence of the required normative construction.

Key words: actus reus, causal nexus, criminal consequence, negligent crime, complicity in crime.